

УДК 316.64

DOI: [https://doi.org/10.17721/upj.2025.2\(24\).1](https://doi.org/10.17721/upj.2025.2(24).1)

Васютинський В. О.,

доктор психологічних наук, професор,
головний науковий співробітник
відділу психології мас і спільнот,
Інститут соціальної та політичної
психології НАПН України
E-mail: vadymvas55@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9808-4550
Scopus ID: 57213606129

ЧИ СПРАВДІ ВІРЯНИ УПЦ Є РОСІЙСЬКОЮ П'ЯТОЮ КОЛОНОЮ В УКРАЇНІ: ТЕМАТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВІДПОВІДЕЙ

Складне й суперечливе становище Української православної церкви в сучасних умовах містить потенційні загрози громадянському миру. Церкву нерідко звинувачують у проросійських поставках її керівництва і прихильників, що набуло особливого значення через російську воєнну агресію. Стаття розкриває результати емпіричного дослідження психологічного змісту змін конфесійних і політичних уподобань вірян УПЦ та оцінки проблемного характеру їхніх стосунків із рештою суспільства та державною владою. На основі напівструктурованого інтерв'ю за вибіркою зручності опитано 150 вірян УПЦ – по 50 осіб у трьох невеликих містах Вінницької (центральний регіон України), Волинської (західний) та Дніпропетровської (східний) областей. Запитання стосувалися до оцінки статусу церкви як самостійної та української, її юридично-канонічного зв'язку з московським патріархатом, повноважень щодо ухвалення відповідного рішення, авторитетних осіб або груп у цьому питанні, можливості повернення до московського патріархату в майбутньому. Відповіді респондентів опрацьовано шляхом тематичного аналізу і структуровано за використанням кластерного аналізу, дані окремих груп порівняно з коефіцієнтом χ^2 . За результатами узагальнення виявлено такі позиції вірян УПЦ: прихильність до обрядової українізації, поєднана з невизначеністю; підтримка мовної та канонічної українізації церкви; вимогливі очікування на радикальний розрив з РПЦ; переважання невизначеності; готовність перейти до ПЦУ на місцевому рівні; бажання зберегти/відновити на-

лежність до РПЦ; знецінення проблеми або маскування прихильності до РПЦ; обстоювання номінальної українськості церкви; визнання достатності змін, які вже відбулися; пасивно-компромісне підпорядкування обставинам.

Ключові слова: конфесійні уподобання вірян УПЦ, ознаки українізації УПЦ, ставлення до московського патріархату, проукраїнські постави вірян УПЦ, проросійські постави вірян УПЦ, помірковані постави вірян УПЦ, невизначені постави вірян УПЦ, суб'єкти рішення про статус УПЦ.

Вступ

Постановка проблеми. Російська воєнна агресія в Україні загострила наявні суспільні суперечності. Однією з найскладніших і потенційно конфліктних є діяльність УПЦ (Української православної церкви, що до 2022 р. належала до московського патріархату), її взаємини з вірянами інших конфесій, насамперед ПЦУ, та державною владою.

Ідентичність вірян УПЦ містить фрагменти, які загрожують суспільству конфліктами. Цю конфесію звичайно звинувачують у підляганні російським впливам, поширенні російської пропаганди, нав'язуванні російської ідеології та культури, руйнуванні української ідентичності (Борейко, 2021; Горкуша, Филипович, 2021; Дияк та ін., 2024; Здіорук, Палінчак, 2022; Кисельов, 2019; Платонова, 2023). Рідше лунають аргументи на захист вірян УПЦ та виправдання її як не проросійської церкви (Fert, 2024).

Часто-густо віряни УПЦ сприймають докори на свою адресу як дискримінацію, що може призвести і почасти призводить до соціальних конфліктів. А позаяк релігійна дискримінація може бути особливо загрозливою (Ysseldyk et al., 2014), то й громадська, і наукова увага до відповідних процесів набуває особливого значення.

Теоретичний аналіз

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Релігійно-конфесійна тематика посідає помітне місце в соціально-психологічних дослідженнях проблем сучасного українського суспільства. Ю. Борейко підкреслює значення становища індивідів або інститутів у структурі розподілу релігійної влади та їхньої позиції в боротьбі за релігійний капітал (Борейко, 2021).

Розвиток суспільства зумовив принципові зміни в ставленні українців до релігії. К. Вергелес пояснює це трьома чинниками. Перший – те, що після тривалого ігнорування й пригнічення релігії і церкви загальна криза системи відродила потребу в релігії та інтерес до неї. Другий чинник впливає з духовної кризи, коли дискредитація колишньої системи цінностей стимулювала звернення до інших типів світогляду, матеріальних і духовних цінностей. Третім чинником стало узаконення релігії та церкви як рівноправних структурних компонентів суспільства і суспільної свідомості (Вергелес, 2021).

Аналізуючи релігійний вимір українського світу, колектив українських філософів трактує його як розгалужену мережу суспільно значущої взаємодії церковно-конфесійних інституцій. Головне, що поєднує та узгоджує інтереси різних конфесій – спільна дійсність, несуперечливі уявлення про належне, ціннісно-смісловий універсум, у контексті якого артикулюються конфесійні парадигми (Український світ..., с. 60).

Величезний вплив на місце різних релігійних конфесій в Україні справила російсько-українська війна. Соціологи зафіксували, що після початку повномасштабної війни істотно менше стало тих, хто вважає себе за вірян УПЦ. Швидкі зміни призводять до фрагментованої ідентичності (радше посилюють її – В. В.), різні аспекти якої є неузгодженими або навіть конфліктними. Наприклад, частина людей перестає відвідувати храми УПЦ, переходить до ПЦУ, але не готова відмовитися від російської мови в спілкуванні. Такі ідентичності загрожують конфліктами для соціуму (Дияк та ін., 2024).

У багатьох публікаціях – здебільшого публіцистичного, але й наукового характеру – підкреслено проблемність і навіть небезпечність функціонування в Україні релігійних організацій, керівні центри яких розташовано в Росії. Передусім це стосується до московського патріархату (Здіорук, Палінчак, 2022). Доцільність його присутності в Україні має різні оцінки. Противники московського патріархату вважають, що він є не тільки релігійною, а й політичною організацією, яка підтримує агресивну політику Росії щодо України. Пов'язані з його діяльністю проблеми охоплюють політичний вплив, культурні та історичні питання, духовні питання (Платонова, 2023).

В оцінках УПЦ переважає критичний зміст. Зазначають, що російський вплив на неї містить імпліцитні імперські, великодержавні мотиви (Кисельов, 2019), що складовими доктрини «руського мира»

є православна віра, російська культура й мова, спільна історична пам'ять і спільні погляди на суспільний розвиток (Кисельов, 2019), що УПЦ закріплює у свідомості вірян проросійські ідеологеми, затягує їх під вплив російської пропаганди (Борейко, 2021), що саме серед прихожан УПЦ найбільше тих, хто події на сході України розглядає з погляду оцінки їх Москвою, не визнає їх як агресію Росії тощо, а сама церква протидіє українському відродженню, формуванню української ідентичності, утвердженню незалежної Української держави (Горкуша, Филипович, 2021).

Криза російського православ'я в Україні поглиблюється: у місцевих громадах час від часу спалахують конфлікти через перехід храмів від УПЦ до ПЦУ; частину священників УПЦ звинувачують у проросійській пропаганді; державна влада намагається примусити УПЦ до остаточного розриву з московським патріярхатом. Водночас більшість опитаних громадян зазначає, що відносини між вірянами різних церков і релігій у місцевості, де вони живуть, є спокійними або навіть дружніми, а напруженими або конфліктними часом бувають між прихильниками УПЦ і ПЦУ (Рівень релігійності..., 2024).

У нинішньому суспільному дискурсі мало чути голос вірян УПЦ. Проте, як випливає зі звіту про спеціально організоване вивчення їхніх поглядів, там панує широкий спектр думок, який ставить під сумнів сприймання УПЦ як повністю проросійської організації. Рядові віряни частково визнають вину самої церкви та критикують її керівництво. Водночас більшість повторює негативні наративи про ПЦУ, проти переходу до неї (а якщо й переходити, то лише разом з усією парафією) та вважає свою церкву за жертву релігійних переслідувань. Сильну роль відіграють такі чинники, як звичка, богословські міркування, відчуття зв'язку з парафіяльною громадою. Багато хто готовий запровадити україномовні елементи, але не відмовитися повністю від церковнослов'янської мови. Віряни УПЦ намагаються абстрагуватися від складних дискусій, для них церква має бути поза політикою (Fert, 2024).

Попри зрозумілий патос антимосковських релігійних постав слід пам'ятати, що наявні конфесійні незгоди зачіпають інтереси кількох мільйонів українських громадян і їхнє загострення є потенційно небезпечним. Дослідження релігійної дискримінації в Канаді показало, що вона може бути особливо загрозливою, її сприймали як особливо шкідливу, вона спонукала до активних колективних реакцій. Учасники, які повідомили про релігійну дискримінацію, продемонстрували біль-

шу релігійну ідентифікацію, соціальне залучення в групі та громадянську участь (Ysseldyk et al., 2014).

Щоправда, є й протилежні дані про те, що релігійні переконання негативно пов'язані з участю в протестах. Релігійна діяльність мінімізує негативний вплив релігійних переконань на протестну активність. Автор цього дослідження констатує наявність парадоксального зв'язку між релігією і громадянською участю (Suh, 2021).

Мета статті полягає у висвітленні результатів емпіричного дослідження психологічного змісту змін конфесійних і політичних уподобань вірян УПЦ як наслідку російської воєнної агресії та оцінки проблемного змісту стосунків між вірянами УПЦ і рештою суспільства та державною владою.

Методологія дослідження

Виклад основного матеріалу. Думку вірян УПЦ про актуальне становище та перспективи їхньої церкви ми визначали за допомогою напівструктурованого інтерв'ю. Для опитування було обрано по одному з невеликих міст у трьох областях, де багато парафій УПЦ: Немирів Вінницької обл., Камінь-Каширський Волинської обл. та Апостолове Дніпропетровської обл. (Скільки парафій..., 2023).

У кожному із цих міст було опитано по 50 осіб за вибіркою зручності: опитувано перехожих у помірно людному місці в центральній частині міста (у Вінницькій обл. – також у двох близьких до Немирова селах). На початку особу, яка зупинилася у відповідь на привітання і звернення, інформували про мету опитування – вивчення думки жителів області – та просили відповісти на кілька запитань. У разі згоди з'ясовували, чи є особа місцевим/ою мешканцем/кою (цього міста або поближких сіл), а далі ставили запитання, чи може він/вона назвати себе православним/ою? Якщо відповідь була позитивна, наступне запитання було про те, як часто особа відвідує церкву або вдається до її послуг. Після отримання відповіді запитувано, до котрої церкви – УПЦ чи ПЦУ – особа звертається. Якщо це була УПЦ, то далі йшли змістові запитання. На кожному етапі розмови кількість охочих відповідати або підхожих для інтерв'ю (власне вірян УПЦ) зменшувалась. Описана вибірка не відповідає чітким соціологічним критеріям, але придатна для психологічного аналізу.

Основних запитань було п'ять. Ось їхні приблизні формулювання, які залежно від перебігу розмови було уточнювано або доповнювано.

- 1) Як ви, напевно, знаєте, у 2022 р. УПЦ оголосила про вихід зі складу російської церкви. Проте досі говорять, що ваша церква залишається частиною російської. Це так чи ні? Якщо ні, то з чого видно, що вона цілком самостійна, є саме українською, що змінилося в церкві?
- 2) Держслужба з етнополітики та свободи совісті наполягає на тому, що УПЦ зберігає юридично-канонічний зв'язок із московським патріархатом. Рік тому Верховна Рада прийняла закон, який вимагає, щоб церква остаточно розірвала зв'язки з російською. Проте якщо УПЦ це зробить, то втратить статус канонічної православної церкви. У зв'язку із цим що церква повинна зробити?
- 3) Хто повинен ухвалити остаточне рішення про статус УПЦ?
- 4) На чю думку про статус вашої церкви ви найбільше орієнтуєтесь, хто є для вас авторитетом у цьому питанні?
- 5) Колись війна закінчиться, мине час, люди трохи заспокояться і знову розпочнуться розмови про повернення до московського патріархату. Як ви до цього ставитесь?

Наприкінці розмови було запитання про вік респондента (стать визначав інтерв'юер – не було жодного випадку, що спричинив би вагання).

Результати і дискусія

Структура опитаної вибірки набула ось такого вигляду (табл. 1).

Загалом у вибірці переважає міське населення, що узгоджується із загальною структурою населення України, але меншою мірою – із місцевою. Бачимо й різницю в структурі вибірки по місцевостях: у Немирові – через опитування також у селах, в Апостоловому – через малу кількість селян у місті. Як буде показано нижче, різниця у відповідях містян і селян була неістотною.

Має місце значний перекис у статево-віковій структурі, найбільше – через брак молоді і чоловіків (особливо в Апостоловому). Водночас можна гадати, що такі статево-вікові пропорції відображають реальну структуру спільноти вірян УПЦ. Відмінності між відповідними групами описано нижче.

Таблиця 1

Соціально-демографічна структура вибірки

Ознаки		Місцевість			Уся вибірка
		Немирів	Камінь-Каширський	Апостолове	
Статус поселення	Місто	18	28	46	92 (61.3%)
	Село	32	22	4	58 (38.7%)
Стать	Жінки	35	36	43	114 (76%)
	Чоловіки	15	14	7	36 (24%)
Вік	18-44	16	21	8	45 (30%)
	45-64	18	16	26	60 (40%)
	65+	16	13	16	45 (30%)
	Діапазон і середнє	21-84 54.2±15.2	18-76 48.2±17.1	20-86 57.5±13	18-86 53.3±15.6
Разом		50	50	50	150

Відповіді респондентів було розглянуто за процедурою тематично-го аналізу. До остаточного переліку ввійшла 31 тематична категорія, кожна з яких назвало не менш як шість (4%) осіб. Фіксовано всі називані респондентами варіанти відповідей на кожне окреме запитання.

Частоту відвідування церкви відображено в категоріях «рідко», «час від часу, середньо» і «часто» – спираючись на суб'єктивну оцінку респондента.

Відповіді на запитання про те, із чого видно, що церква самостійна, українська, що в ній змінилося, узагальнено в таких одиницях: «не знаю», «нічого не змінилось», «це не має значення, мені все одно», «змінився зміст богослужіння, обстановка» (не поминають Кірілла, не виконують розпоряджень із Москви, позбулися деяких ікон тощо), «церква в Україні, у церкві українські люди», «стало більше української мови», «моляться за Україну, за ЗСУ, відспівують загиблих українських воїнів», «це не головне, головне – Бог, віра» (до останньої категорії було зараховано кілька аналогічних відповідей на інші запитання).

Наступні пункти стосувалися до питання про дії церкви з огляду на вимоги влади з приводу зв'язків з РПЦ: «не знаю», «нічого не робити», «молитись», «не піддаватись», «намагатися зберегти єдність з РПЦ», «шукати компроміс», «зберегти церкву як традиційну» (до цієї церкви

ходили батьки, мене в ній хрестили та ін.), «розірвати зв'язок з РПЦ», «об'єднатися з ПЦУ».

Про ймовірних суб'єктів остаточного рішення про статус церкви було сказано «не знаю» або названо «людей/громаду», (місцевого) «священника», «керівництво УПЦ» (митрополит Онуфрій, синод), «державу» (президент, Верховна Рада тощо).

Відповіді щодо носіїв авторитетної думки було узагальнено в категоріях «не знаю або немає авторитету», «священник», «керівництво УПЦ», «громада, родина», «відомі особи, науковці, політики».

Щодо можливого повернення до московського патріархату респонденти висловлювались «за» або «проти», частина відповіла «не знаю» (до них зараховано й дві особи, які відмовились відповідати на це запитання).

Найчисленніші варіанти категорій наведено в табл. 2.

У змісті отриманих відповідей переважають настрої двох видів: або свідомо проукраїнські, або нейтрально-невизначені. Меншою мірою простежується прихильність до збереження зв'язків із московським патріархатом – почасти як прояв проросійських поглядів, а почасти як бажання зберегти теперішній статус УПЦ як церкви самостійної, але з доконечности канонічно пов'язаної з російською.

Таблиця 2

**Найчастіші (≥10%) відповіді на запитання
за результатами тематичного аналізу**

Запитання	Тематичні категорії	Частка (%)
Як часто відвідуєте церкву?	Рідко	46
	Середньо	32.7
	Часто	21.3
Чи стала церква більш українською?	Стало більше української мови	40.7
	Нічого не змінилось	28
	Моляться за Україну, за ЗСУ, відспівують загиблих українських воїнів	19.3
	Це не головне, головне – Бог, віра	12
	Не знаю	10.7
	Церква в Україні, у церкві українські люди	10

Що церква повинна зробити?	Розірвати зв'язок з РПЦ	37.3
	Не знаю	32.7
	Об'єднатися з ПЦУ	10
Хто має ухвалити рішення?	Люди, громада	40
	Керівництво УПЦ	40
	Священник	12.7
	Не знаю	12
Хто для вас авторитет?	Не знаю, немає авторитету	34
	Священник	32
	Громада, родина	22
Як ставитесь до повернення до московського патріархату?	Проти	70.7
	За	12.7
	Не знаю, не хочу відповідати	12.7

У цьому зв'язку показовими мають бути значущі відмінності між регіонами – центрально- (Вінницька обл.), західно- (Волинська обл.) та східноукраїнським (Дніпропетровська обл.). Порівняння відповідей за коефіцієнтом χ^2 відображено в табл. 3.

Зрозуміло, що відносно невеликий обсяг вибірки припускає незакономірні коливання даних, особливо серед малих чисел. Водночас є важливі показники, де кількість тематичних категорій сягає кількох десятків, що може бути досить вірогідним проявом певних закономірностей.

Таблиця 3

Кількість тематичних категорій, зафіксованих у відповідях 50 респондентів із кожного регіону

Запитання	Тематичні категорії	Область			Значущість відмінностей
		Вінницька	Волинська	Дніпропетровська	
Як ставитесь до повернення до московського патріархату?	Проти	36	31	39	Незнач.
	За	4	8	7	Незнач.

Чи стала церква більш українською?	Нічого не змінилось	13	8	21	.014
	Це не має значення, мені все одно	1	3	8	.029
	Церква в Україні, у церкві українські люди	1	10	4	.009
Що церква повинна зробити?	Не знаю	15	25	9	.003
	Молитись	0	6	2	.025
	Намагатися зберегти єдність з РПЦ	1	1	9	.002
	Зберегти церкву як традиційну	1	6	0	.01
	Розірвати зв'язок з РПЦ	21	7	28	.001
	Об'єднатися з ПЦУ	12	2	1	.001
Хто для вас авторитет?	Не знаю, немає авторитету	10	18	23	.022
	Громада, родина	18	11	4	.003
	Відомі особи, науковці, політики	1	1	7	.014

За такі, зокрема, можна вважати відповіді про остаточний розрив зв'язку з РПЦ та можливість повернення до московського патріархату в майбутньому. Результат видається дещо дивним. Не виявлено значущої різниці за ставленням до московського патріархату в різних регіонах: в усіх переважає негативна відповідь (а на Волині тих, хто був би проти, є відносно менше). Проте з приводу розриву зв'язків маємо більш виразну і несподівану картину: волиняни значуще найменше підтримують такий варіант (!), а частіше за решту «не знають», пропонують молитися або зберегти УПЦ як традиційну для них церкву. За

можливе пояснення можна взяти те, що в західних регіонах України прихильники суто української церкви активніше поприєднувались до ПЦУ, через що серед вірян, які залишилися в УПЦ, частка охочих розірвати відносини з РПЦ помітно зменшилась.

Суперечливо проявилась позиція мешканців Дніпропетровщини. З одного боку, вони найчастіше (хоч і незначуще) висловлювались проти московського патріархату, а з другого – серед них виявилось відносно більше тих, хто хотів би зберегти канонічний зв'язок з РПЦ – така собі релігійно-конфесійна, а радше політична поляризація.

Віряни з Вінниччини порівняно частіше говорили про бажання об'єднатися з ПЦУ. За суб'єктивною оцінкою інтерв'юера можна припустити, що на Волині поділ вірян на дві церкви переважно відбувся, на Дніпропетровщині розпочався, але домінує УПЦ, натомість на Вінниччині він, як здається, саме в розпалі: респонденти майже з кожного села говорили про те, що в них тепер є дві церкви, які конкурують між собою. (Це збігається з даними опитування Разумков Центру, у якому респонденти в Центральному регіоні порівняно частіше вказували на конфліктність або напруженість у відносинах між вірянами різних церков (Рівень релігійності..., 2024).

На запитання про те, що змінилося в церкві, східняки частіше говорили, що нічого не змінилося або що це не має значення, а західняки давали ухильну відповідь, що церква українська, бо вона ж в Україні і до неї ж ходять українці.

Щодо авторитетів із цього дразливого питання мешканці Апостолового найчастіше заявляли, що таких немає, та відносно частіше називали відомих осіб. Для мешканців Каменя-Каширського авторитетів також переважно бракує, а в Немирові порівняно частіше говорили про членів громади або родини.

Під час аналогічних порівнянь відповідей мешканців міста і села виявилось, що відмінностей небагато і вони частково збігаються з описаною різницею між регіонами. Це можна пояснити перекосом вибірки в Апостоловому, де виразно переважили містяни. Тому для дальшого аналізу було взято респондентів із Немирова і Каменя-Каширського і зафіксовано лише одну відмінність: на зміну змісту богослужіння та обстановки звернув увагу один мешканець міста і семеро селян ($p \leq 0.047$).

Різниця між статями проявилася зовсім мало. Жінки очікувано частіше за чоловіків відвідують церкву ($p \leq 0.047$). Чоловіки несподівано частіше, ніж жінки (36.1 і 17.5%, $p \leq 0.036$) називали членів громади

або родини авторитетними для себе особами з обговорюваного питання.

Дещо виразніше проявилися вікові відмінності (табл. 4).

Назагал вікових відмінностей відстежено небагато, а ті, що були, виявилися доволі суперечливими. Стосувалися вони переважно до невизначено-уникливих відповідей («не знаю», «не має значення» або «нічого не треба робити»), дещо більше притаманних молоді, але властивих і особам середнього чи літнього віку. Більш змістові відмінності зафіксовано щодо об'єднання з ПЦУ та визнання відомих осіб як авторитетів (прихильнішими в обох випадках виявилися представники старшого покоління).

Таблиця 4

Відмінності між віковими групами

Запитання	Тематичні категорії	Частка категорій у вікових групах (%)			Значущість відмінностей
		18-44 (n=45)	45-65 (n=60)	65+ (n=45)	
Чи стала церква більш українською?	Не знаю	13.3	3.3	17.8	.047
	Це не має значення, мені все одно	15.6	8.3	0	.025
Що церква повинна зробити?	Не знаю	46.7	30	22.2	.04
	Нічого не робити	2.2	10	0	.036
	Об'єднатися з ПЦУ	2.2	6.7	22.2	.004
Хто для вас авторитет?	Відомі особи, науковці, політики	4.4	1.7	13.3	.039

Для з'ясування психологічної структури відповідей було застосовано ерархічний кластерний аналіз за методом Варда. Отримано чотири кластери.

Перший кластер, схоже, відображає найбільш поширені помірковані постави вірян УПЦ: поряд із незнанням того, що робити, вони надають значення молитвам у церкві за Україну і ЗСУ, відспівуванню загиблих воїнів та висловлюють готовність покластися на думку громади і священника.

У другому, більш проукраїнському, кластері міститься констатація збільшення кількості української мови в церкві та заперечення проти можливого повернення до московського патріархату.

Третій кластер поєднує радикальні настрої двоїстого характеру: по-перше, роздратування через те, що нічого не змінилося і невизна-

вання авторитетів, по-друге, вимогу розірвати зв'язки з РПЦ та очікування на відповідне рішення від керівництва УПЦ.

Оскільки більшість ознак увійшла до четвертого надто різноманітного кластеру, у їхніх межах було проведено вторинний кластерний аналіз, завдяки якому виділилися сім кластерів.

До першого вторинного кластеру увійшли відповіді «не знаю».

У другому вторинному кластері проявилось бажання об'єднатися з ПЦУ на місцевому рівні, рішення про що мав би ухвалити священник.

У змісті третього вторинного кластеру проявилися суто проросійські постави: бажання зберегти канонічний зв'язок із РПЦ та підтримка повернення до московського патріархату.

Четвертий вторинний кластер містить менш відверте, можливо, масковане небажання підтримувати українізацію церкви: тут є наполягання на тому, що це не має значення, і що головне – Бог і віра.

До п'ятого кластеру увійшла одна нібито «нейтральна» ознака: церква українська, бо вона в Україні і до неї ходять українці.

У шостому кластері поєдналися думки про те, що в церкві змінився зміст богослужіння, що не треба піддаватися тискові і що слід покладатися на авторитет відомих осіб.

Зміст сьомого кластеру полягає в посіданні пасивної позиції: нічого не робити, треба молитися, шукати компроміс, зберегти церкву як традиційну, а відповідальність за рішення належить покласти на державу.

Можна стверджувати, що ці десять кластерів (три первинні і сім вторинних) сукупно охоплюють розмаїття конфесійних уподобань вірян УПЦ, насамперед у питанні про теперішній статус їхньої церкви в українському суспільстві та ставленні до московського патріархату. Узагальнено простежуються такі позиції (перелічені від імовірно найбільш до найменш поширених у дослідженій вибірці):

- прихильність до обрядової українізації, поєднана з невизначеністю;
- підтримка мовної та канонічної українізації церкви;
- вимогливі очікування на радикальний розрив з РПЦ;
- переважання невизначеності;
- готовність перейти до ПЦУ на місцевому рівні;
- бажання зберегти/відновити належність до РПЦ;
- знецінення проблеми або маскування прихильності до РПЦ;
- обстоювання номінальної українськості церкви;
- визнання достатності змін, які вже відбулися;
- пасивно-компромісне підпорядкування обставинам.

Висновки

Найзагальніше можна вважати, що серед вірян УПЦ переважає прихильність до поміркованої, «лагідної» українізації їхньої церкви в обрядовому, мовному, канонічному та політичному відношенні. Така позиція часто-густо поєднується з невизначеністю, неглибоким зануренням у власне канонічні питання або байдужістю до них.

Більш радикальні постави проявляються як, з одного боку, наполягання на розриві всіх зв'язків із московським патріархатом, а з другого – бажання зберегти/відновити статус УПЦ в складі РПЦ. Частина проросійських вірян маскує свої погляди, посиляючись на віру, що є головнішою за конфесійні питання, самоочевидну українськість церкви як такої, що є в Україні, достатність змін, що вже відбулися, потребу берегти церковні традиції.

Результати опитування показують, що в середовищі вірян УПЦ відбуваються процеси ментальної українізації, аналогічні таким самим процесам у більшості суспільства, проте з певним некритичним відставанням. Більшість тих, хто вдається до послуг цієї церкви, – це звичайні українські громадяни, носії більш чи менш виражених проукраїнських поглядів і настроїв. Меншу частину становлять прибічники «руського мира», які обирають кілька способів адаптації до сучасних некомфортних для них умов.

У міру загострення політичних і правових проблем навколо УПЦ, очевидно, відбуватиметься дедалі сильніша поляризація її прихильників (яка відбувалася раніше і триває дотепер). Найімовірніше переможуть тенденції українізації церкви (важко спрогнозувати, у якій формі це буде реалізовано), а проросійській меншості доведеться якось по-новому самовизначатись.

Можливі **обмеження** зумовлено лише приблизним відтворенням у вибірці структури генеральної сукупності вірян УПЦ, випадковим відбором респондентів, підвищеною draжливістю досліджуваної проблеми та побоюванням або небажанням частини респондентів відповідати відверто.

Перспективи подальших досліджень можуть полягати у відстеженні наявних і майбутніх процесів самовизначення вірян УПЦ, аналізі передумов і чинників сприймання УПЦ більшістю українського суспільства в контексті забезпечення громадянського миру.

Декларація про конфлікт інтересів. Автор заявляє про брак потенційного конфлікту інтересів стосовно дослідження, авторства і/або публікації цієї статті.

Список використаних джерел

Fert, A. (2024). *War and Religion – Views from within Ukraine’s ‘Russian’ Church*, *ZOiS Report 6*. Retrieved from: https://en.zois-berlin.de/fileadmin/media/Dateien/3-Publikationen/ZOiS_Reports/2024/ZOiS_Report_6_2024.pdf

Suh, Ch. S. (2021). In the smoke of the people’s opium: The influence of religious beliefs and activities on protest participation. *International Sociology*, 36(3) 378–397. DOI: 10.1177/0268580920962016

Ysseldyk, R., Talebi, M., Matheson, K., Bloemraad, I., & Anisman, H. (2014). Religious and Ethnic Discrimination: Differential Implications for Social Support Engagement, Civic Involvement, and Political Consciousness. *Journal of Social and Political Psychology*, 2(1), 347–376. DOI: <https://doi.org/10.5964/jssp.v2i1.232>

Борейко, Ю. Г. (2021). Православна церква України через призму суспільно-го дискурсу. *Безпека, релігія, церква в сучасному суспільстві. Монографія*. Вінниця, Видавництво ФОП Кушнір Ю.В., 206–236.

Вергелес, К. М. (2021). Релігія в сучасному соціокультурному просторі України. *Безпека, релігія, церква в сучасному суспільстві. Монографія*. Вінниця, Видавництво ФОП Кушнір Ю.В., 139–205.

Горкуша, О. & Филипович, Л. (2021). Концепт «Український світ» як когнітивний ідентифікатор життєвого простору сучасних українців (філософсько-релігійознавчий аналіз). *Українське Релігієзнавство*, 93, 13–31. DOI: 10.32420/2021.93.2218

Дяк, В., Тушко, К. & Волобуєв, В. (2024). Особливості формування множинної ідентичності в умовах російсько-української війни. *Грані*, 27(2), 12–18. DOI: <https://doi.org/10.15421/172424>

Здіорук, С. & Палінчак, М. (2022). Вплив московського патріархату на національну ідентичність у контексті війни Росії супроти України. *Україна дипломатична*, 23, 366–377. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrdip_2022_23_42

Кисельов, О. С. (2019). Богослов’я нації: осмислення націй та міжнаціональних відносин у соціальному вченні католицької та православної церков. *Етнічність. Культура. Історія. Соціально-філософські нариси*. К.; Ніжин: Видавець ІПП Лисенко М. М., с. 249–269. Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/1GQv8JeyC-VI68jhd8OdQtPcWD-vTrIVR/view>

Платонова, А. С. (2023). Питання легітимності московського патріархату на території України. *Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні та світі: 6-ті юрид. читання: матеріали Міжнар. щорічної наук. дистанц. конф.* Одеса: Одеський нац. ун-т, 32–35. Режим доступу: <https://dspace.onu.edu.ua/handle/123456789/35683>

Рівень релігійності, довіра до Церкви, конфесійний розподіл та міжцерковні відносини в українському суспільстві (жовтень 2024 р.). Результати соціологічного опитування, що проводилося соціологічною службою Центру Разумкова за підтримки Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні з 25 по 31 жовтня 2024 року.

Скільки парафій має УПЦ МП у кожній області України. Інфографіка. *Час, 06.04.2023*. Режим доступу: <https://surl.li/dnuuyl>

Український світ в його релігійних вимірах: колективна монографія. (2022). За ред. Л. Филипович та А. Арістової. Київ: Світ знань. Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. Режим доступу: <https://surl.lu/uqjtjbr>

References

Fert, A. (2024). *War and Religion — Views from within Ukraine’s ‘Russian’ Church*, ZOiS Report 6. Retrieved from: https://en.zois-berlin.de/fileadmin/media/Dateien/3-Publikationen/ZOiS_Reports/2024/ZOiS_Report_6_2024.pdf

Suh, Ch. S. (2021). In the smoke of the people’s opium: The influence of religious beliefs and activities on protest participation. *International Sociology*, 36(3) 378–397. DOI: 10.1177/0268580920962016

Ysseldyk, R., Talebi, M., Matheson, K., Bloemraad, I., & Anisman, H. (2014). Religious and Ethnic Discrimination: Differential Implications for Social Support Engagement, Civic Involvement, and Political Consciousness. *Journal of Social and Political Psychology*, 2(1), 347–376. DOI: <https://doi.org/10.5964/jssp.v2i1.232>

Boreiko, Iu. H. (2021). Pravoslavna tserkva Ukrainy cherez pryzmu suspilnoho dyskursu [The Orthodox Church of Ukraine Through the Lens of Public Discourse]. *Bezpeka, relihiia, tserkva v suchasnomu suspilstvi. Monohrafiia*. Vinnytsia, Vydavnytstvo FOP Kushnir Iu.V., 206–236. [in Ukrainian].

Verheles, K. M. (2021). Relihiia v suchasnomu sotsiokulturnomu prostori Ukrainy [Religion in the Contemporary Socio-Cultural Space of Ukraine]. *Bezpeka, relihiia, tserkva v suchasnomu suspilstvi. Monohrafiia*. Vinnytsia, Vydavnytstvo FOP Kushnir Iu.V., 139–205. [in Ukrainian].

Horkusha, O. & Fylypovych, L. (2021). Kontsept «Ukrainskyi svit» iak kohnityvnyi identyfikator zhyttievoho prostoru suchasnykh ukrainsiv (filosofsko-relihiieznachyvi analiz) [The Concept of the “Ukrainian World” as a Cognitive Identifier of the Living Space of Contemporary Ukrainians (a Philosophical and Religious Studies Analysis)]. *Ukrainske Relihiieznavstvo*, 93, 13–31. [in Ukrainian]. DOI: 10.32420/2021.93.2218

Dyiak, V., Tushko, K. & Volobuiev, V. (2024). Osoblyvosti formuvannia mnozhyhnoi identychnosti v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny [The Specifics of Forming Multiple Identities under the Conditions of the Russian-Ukrainian War]. *Hrani*, 27(2), 12–18. [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.15421/172424>

Zdioruk, S., & Palinchak, M. (2022). Vplyv moskovskoho patriarkhatu na natsionalnu identychnist u konteksti viiny Rosii suproti Ukrainy [The Influence of the Moscow Patriarchate on National Identity in the Context of Russia’s War Against Ukraine]. *Ukraina dyplomatychna*, 23, 366–377. [in Ukrainian]. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrdip_2022_23_42

Kyseliov, O. S. (2019). Bohoslov’ia natsii: osmyslennia natsii ta mizhnatsionalnykh vidnosyn u sotsialnomu vchenni katolytskoi ta pravoslavnoi tserkov [The Theology of the Nation: Understanding Nationhood and Interethnic Relations in the Social Teaching of the Catholic and Orthodox Churches]. *Etnichnist. Kultura. Istoriia. Sotsialno-filosofski narysy*. K.; Nizhyn: Vydavets PP Lysenko M. M., s. 249–269. [in Ukrainian]. Retrieved from: <https://drive.google.com/file/d/1GQv8JeyC-VI68jhd8OdQtPcWD-vTrIVR/view>

Platonova, A. S. (2023). Pytannia lehytymnosti moskovskoho patriarkhatu na terytorii Ukrainy [The Question of the Legitimacy of the Moscow Patriarchate on the Territory of Ukraine]. *Pravovyi vymir konstytutsiinoi ta kryminalnoi iurysdyksii v Ukraini ta sviti: 6-ti iuryd. chytannia: materialy Mizhnar. shchorichnoi nauk. dystants. konf.* Odesa: Odeskyi nats. un-t, 32–35. [in Ukrainian]. Retrieved from: <https://dspace.onu.edu.ua/handle/123456789/35683>

Riven relihiinosti, dovira do Tserkvy, konfesiinyi rozpodil ta mizhtserkovni vidnosyny v ukrainskomu suspilstvi (zhovten 2024 r.) [The Level of Religiosity, Trust in the Church, Confessional Distribution, and Inter-Church Relations in Ukrainian Society (October 2024)]. Rezultaty sotsiolohichnoho opytuvannia, shcho provodylosia sotsiolohichnoiu sluzhboiu Tsentru Razumkova za pidtrymky Predstavnytstva Fondu Konrada Adenauera v Ukraini z 25 po 31 zhovtnia 2024 roku. [in Ukrainian].

Skilky parafii maie UPTs MP u kozhnii oblasti Ukrainy. Infografika [The Number of Parishes of the UOC-MP in Each Region of Ukraine. Infographic]. *Chas*, 06.04.2023. [in Ukrainian]. Retrieved from: <https://surl.li/dnuylp>

Ukrainskyi svit v ioho relihiinykh vymirakh: kolektyvna monohrafiia [The Ukrainian World in Its Religious Dimensions: A Collective Monograph]. (2022). Za red. L. Fylypovych ta A. Aristovoi. Kyiv: Svit znan. Instytut filosofii imeni H. S. Skovorody NAN Ukrainy. [in Ukrainian]. Retrieved from: <https://surl.lu/uqtjbr>

Abstract

Vasiutynskyi V. O.,
DSc. in Psychology Sciences,
Professor, Chief Researcher,
Dpt. of Mass and Communities Psychology,
Institute for Social and Political Psychology,
NAES of Ukraine
E-mail: vadymvas55@gmail.com

ARE THE UKRAINIAN ORTHODOX CHURCH PARISHIONERS REALLY RUSSIA'S "FIFTH COLUMN" IN UKRAINE: A THEMATIC ANALYSIS OF THEIR RESPONSES

The current complex and controversial situation in which the Ukrainian Orthodox Church (UOC) has appeared pose potential threats to civil peace. This Church is often accused in pro-Russian attitudes characteristic for its leadership and followers, and this fact has gained particular significance because of Russia's military aggression. The article presents the performed empirical study on psychological aspects of changes in UOC parishioners' confessional and political preferences, as well as how they assessed the

problematic nature of relations with the rest of Ukrainian society and with state authorities.

Semi-structured interviews were used to survey 150 UOC parishioners: per 50 respondents from each of three small towns located in the Vinnytsia (central part of Ukraine), Volyn (western), and Dnipropetrovsk (eastern) regions. The respondents were asked to evaluate the Church's status as independent and Ukrainian, its legal and canonical connection to the Moscow Patriarchate, what authorities were responsible for making decisions, influential individuals or groups involved in the Church's issues, and a possibility of returning under the Moscow Patriarchate in the future.

The respondents' answers were processed using thematic analysis and structured through cluster analysis; data from separate groups were compared using the χ^2 coefficient. The findings generalization revealed the following views of UOC parishioners: adherence to Ukrainization of rituals combined with uncertainty; support for linguistic and canonical Ukrainization of the Church; expectations for a radical break with the Russian Orthodox Church (ROC); predominant indecisiveness; readiness to join the Orthodox Church of Ukraine (OCU) at a community level; desire to maintain or restore affiliation with the ROC; minimized or masked pro-ROC attitudes; defense of the Church's nominal belonging to Ukrainian interests; recognition that implemented changes were sufficient; passive-compromising submission to circumstances.

***Key words:** confessional preferences of UOC parishioners, signs of Ukrainization in the UOC, attitudes toward the Moscow Patriarchate, pro-Ukrainian attitudes of UOC parishioners, pro-Russian attitudes of UOC parishioners, moderate attitudes of UOC parishioners, undecided attitudes of UOC parishioners, actors involved in decisions about the UOC status.*

Отримано – 15 жовтня 2025
Received – October 15, 2025

Рецензовано – 18 жовтня 2025
Revision – October 18, 2025

Прийнято – 21 жовтня 2025
Accepted – October 21, 2025